

Bağışlamanın Olanğını Hatırlama Politikasında Aramak

Hülya GÖĞERCİN TOKER¹

¹Dr. Res. Asst., Afyon Kocatepe University, (ORCID ID: 0000-0003-4744-8788)

Özet

Bu makalede bellek çalışmalarının önemli kavramlarından biri olan “bağışlama” ele alınmış ve geçmişin iki ayrı döneminde ve iki ayrı ülkede mağdur edilmiş Eva Mozes Kor ile Hilmi Köksal Alişanoğlu’nun bağışlama deneyimleri anlaşılıp açıklanmaya çalışılmıştır. Nazilerin Yahudi soykırımı başta olmak üzere İkinci Dünya Savaşı süresince işlediği suçların mevcut yasa gereğince 8 Mayıs 1965’ten itibaren zamanaşımına uğrayacağına açıklanmasının ardından “kötülük”, “zamanaşımı”, “insanlığa karşı işlenen suçlar” gibi konuların yanı sıra “bağışlama” konusu da tartışmaya açılmıştır. Bu tarihten itibaren günümüze kadar “bağışlama” üzerine söz söylemiş filozofların görüşlerinin ışığında soykırım mağduru Eva Mozes Kor’un bağışlama deneyimi ve 12 Eylül askeri darbesi mağduru Hilmi Köksal Alişanoğlu’nun “tek bir şartla” unutmaya hazır oluşu incelenmiştir. Mağduriyete içkin olan acının bir duygu oluşu gibi bağışlamanın da öncelikle bir duygu olduğu ve ancak hatırlama politikasının hâkim olması koşulu ile olanaklı olabileceği görüşü savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yahudi soykırımı, Auschwitz, 12 Eylül askeri darbesi, bağışlama, hatırlama politikası.

Seeking the Possibility of Forgiveness in the Remembering Policy

Abstract

In this article, the concept of "forgiveness", which is one of the important concepts of memory studies, is discussed and the forgiveness experiences of Eva Mozes Kor and Hilmi Köksal Alişanoğlu, who were victimized in two different periods and in two different countries, are tried to be understood and explained. After the declaration that the crimes committed by the Nazis during the Second World War, especially the Holocaust, would be time-barred as of May 8, 1965, in accordance with the current law, issues such as "evil", "timeout", "crimes against humanity", as well as "forgiveness" were discussed. In the light of the views of philosophers who have spoken about "forgiveness" since this date, the experience of forgiveness of genocide victim Eva Mozes Kor and the readiness of Hilmi Köksal Alişanoğlu, who was a victim of the September 12 military coup, to forget under one condition, were examined. It is argued that just as the pain inherent in victimization is an emotion, forgiveness is primarily an emotion and can only be possible if the policy of remembering is dominant.

Keywords: Holocaust, Auschwitz, 12 September coup, forgiveness, remembering policy.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Hülya GÖĞERCİN TOKER

E-mail / E-posta

Dr. Araştırma Görevlisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi

hgogercin@yahoo.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

15.03.2023

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

17.05.2023

To Cite This Article / Kaynak Göster

Göğercin Toker, H. (2023). Bağışlamanın Olanığını

Hatırlama Politikasında Aramak, *ViraVerita E-Journal:*

Interdisciplinary Encounters, Vol. 17, 72-98.

Bağışlamanın Olanacağını Hatırlama Politikasında Aramak

GİRİŞ

Acı, bir duygudur. Bir duygu olduğu için bedende, zihinde ve davranışlarda meydana gelen değişikliklerle de ilişkilidir; hissedilir ancak dile getirilemez, tarif edilemez. Çünkü acı dilsizdir. Acıya neden olan olay bir noktadan sonra belki biraz ya da belki tekrar tekrar anlatılabilir, yazılabilir, söylenebilir ancak bu durumda dile gelen olaydır, acının kendisi değil. Baskılanabilir, üzeri örtülebilir, yok sayılabilir ancak bu durum acının yok olduğu anlamına gelmez. Acı, yeniden işlendikçe insan da yaşama yeniden adapte olmaya başlayabilir ve insan yaşama yeniden adapte olabildikçe acısını yeniden işlemeye devam edebilir. Bütün duygular gibi acı da dışsal bir nedene verilen içsel bir tepkidir ve bu dışsal neden çoğunlukla “kötü” ve “kötülük” ile birlikte anılan bir nedendir. Kötülük kavramı İkinci Dünya Savaşının ardından güç, iktidar ve politika ile bağlantılı olarak çok tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Kötülük, “haklı çıkarılmayan” eylemdir. Fransız filozof Paul Ricoeur, *Hafıza Tarih Unutuş* (2000/2012) adlı kitabının *Zor Bağışlama* başlıklı sonsözünde Fransız felsefesinin önemli bir diğer ismi olan Jean Nabert’e atıfla, kusur diğer adı ile suçluluk ve kötülüğü birleştirdiğimizde “haklı çıkarılmayan” a ulaştığımızı ve “haklı çıkarılmayan”ın toplumsal koşullarda ahlaki bilincin kabul ettiği kuralların ihlal edilmesinin ötesinde bir durum olduğunu belirtir. Kötülük aşırılıktır, tahammül edilemeyendir ve Nabert’in deyişiyle “iç varlığın parçalanışlarıdır, dinmesi düşünülemez çatışmalar, azaplardır”. Ricoeur, buradan hareketle “O halde kötülükler maruz kalanlar için anlatılamayacak acılardır.” demektedir (2000/2012, s. 510).

Kötülük, “dile getirilemez”dir. Psikiyatrist Judith Herman, *Travma ve İyileşme* adlı kitabının girişinde “sosyal anlaşmanın belli ihlalleri, yüksek sesle söylenmek için fazlasıyla korkunçtur; bunun kelime karşılığı ‘dile getirilemez’dir” derken korkunç olan olay her ne ise bu olayın hatırlanması ve anlatılmasının önemine de vurgu yapar. Hatırlama ve anlatma sadece kurbanın iyileşmesi için değil aynı zamanda toplumsal düzenin de onarılması ve yeniden inşa edilmesi için önemlidir (Herman, 1997/2017, s. 1). Gücü elinde bulunduran iktidarın politik nedenlerle sebep olduğu kötülükler, bu kötülüğe maruz kalanlarda dile getirilemez acılara neden olur. Siyasal iktidarın yaptığı kötülükte adaletsizlik, hukuksuzluk, cezasızlık ve suçun üzerini örtme iş başındadır. Ancak Claudia Card, kabul edilemez ve düzeltilmesi gerekiyor olsa da her adaletsizliğin kötülük olmadığını söylemektedir. Ona göre “bir adaletsizlik, kurbanların

hayatlarını katlanılmaz, yakışsız veya imkânsız kılan yahut kurbanların ölümlerini yakışsız kılan zararlara yol açtığı bir kötülük haline gelir. Savaşın adaletsizlikleri bu kategoriye sokulabilir. Soykırım ise kesinlikle bu kategoriye girer.” (Card, 2017, s. 86). Card’a ek olarak insan hakları ihlallerinin yaygın bir şekilde yaşandığı iç savaş, öncesi ve sonrası ile birlikte olmak üzere darbe dönemlerini olduğu kadar iktidarı elinde bulunduranların yaptığı tüm hak ihlallerini de kötülük kategorisi içine ekleyebiliriz.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşının ardından üzerinde çok tartışılan bir kavram haline gelen *bağışlama* üzerine fikirlerden yola çıkarak, soykırım mağduru Eva Mozes Kor’un bağışlama deneyimi ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi mağduru Hilmi Köksal Alişanoğlu’nun bağışlamaya bir şartla hazır oluşu anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu bağışlama, “bağışlamanın cezalandırmakla görevli kurumların dışındaki yeriyle ilgili[dir]” (Ricoeur, 2000/2012, s. 504) ve bu yer öncelikle mağdurun duyguları arasındaki yerdir. Çünkü bağışlama da öncelikle bir duygudur. “Bağışla beni” demek, bağışlanmayı dileyen kişinin bu bağışı sağlayabileceği ya da alabileceği anlamına gelmez. Bir duygu olarak hissedilmedikçe “bağışladım” demek gerçek bir bağışlamanın olduğu anlamına gelmeyebileceği gibi sessizce de bağışlanabilir, dile getirilmeden ancak hissedilerek. Bu nedenle acının ve bağışlamanın varlığından emin olacak olan, bir duygu olarak bunlara sahip olan kişinin kendisidir. Eva Mozes Kor, bir çocuk olarak İkinci Dünya Savaşını yaşamış, anne, baba ve kardeşi Auschwitz’te öldürülmüş ve ikizi ile birlikte Mengele’nin deneylerine maruz kalmıştır. Auschwitz’ten kurtuluşunun ellinci yılında ve kendisi altmış bir yaşına geldiğinde Josef Mengele’yi ve tüm Nazileri bağışladığını açıklamıştır. Hilmi Köksal Alişanoğlu ise, 12 Eylül askeri darbesinden hemen önce, üniversite öğrencisi iken siyasi faaliyetleri nedeniyle gözaltına alınmış, işkence ve kötü muamele görmüş ve yaklaşık dört yıl cezaevinde kalmıştır. Bu süre boyunca idamla yargılanan Alişanoğlu daha sonra serbest bırakılmıştır. Cezaevinden çıktıktan yaklaşık yirmi yıl sonra ve elli yaşına yaklaşırken yazabildiği anılarının önsözünde yaşadığı her şeyi unutmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Ancak tek bir şartla: “Aynı şeylerin zerresinin bile çocuklarımla nesli ve onlardan sonra gelecek olanlara uygulanmayacağı garantisini verilmesi halinde... Bir değil, bin defa evet derdim” (Alişanoğlu, 2010, s. 14).

BAĞIŞLAMA ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Fransız filozof Jacques Derrida, doksanlı yılların sonlarında dünyanın farklı ülkelerindeki farklı üniversitelerde bağışlama konusunda bir dizi konferans vermiş ve bu konferanslardan ortaya

çıkan metin ilk olarak 2004 yılında yayımlanmıştır. *Bağışlamak* başlıklı kitapta filozof, bağışlamanın geçmeyen bir geçmişe bağlı olduğunu ve bağışlama olanaklı olabildiğinde dahi söz konusu geçmişin unutulmayacağını belirtirken “Zaman aşımına uğramayan, bağışlanamaz değildir” (2012/2015, s. 22) demektedir. Zaman aşımına uğramayan “onarılmaz olan”dır ve söz konusu metin boyunca defalarca “eğer bağışlama diye bir şey varsa” diyerek, zaman aşımına uğramayanı bağışlamanın olanaklı olup olmadığını sorgulamaktadır. Derrida bu sorgulamayı İkinci Dünya Savaşına tanıklık etmiş bir filozof olan Vladimir Jankelevitch’in bağışlama konusundaki görüşlerini tartışarak yapmıştır.

Rus asıllı Yahudi göçmen bir aileden gelen ve Fransa’da doğan Vladimir Jankelevitch, Nazilerin Fransa’yı işgal etmesinin ardından ülkedeki diğer Yahudiler gibi hem işinden hem de Fransız vatandaşlığından çıkarılmıştır. Jankelevitch daha sonra Fransız direniş hareketine katılmıştır. Savaşın ardından 1964 yılında Federal Alman Hükümeti, yürürlükte olan yasa gereğince 8 Mayıs 1965’te Nazilerin işlediği savaş suçlarının zamanaşımına uğrayacağını açıklamış ve bu açıklamanın ardından konu uluslararası alanda farklı açılardan tartışılmıştır. Söz konusu tartışmalar kapsamında bağışlama konusu ile ilgilenen Jankelevitch’in bir yazısı 3 Ocak 1965 tarihli *Le Monde* gazetesinde yayımlanmıştır. Bağışlama konusu üzerinde daha ayrıntılı olarak durduğu bir başka çalışma ise 1965 yılında yayımlanan *Zamanaşımına Uğramayan* başlıklı makalesidir. *Bağışlama* adlı kitabı 1967 yılında yayımlanırken, *Zamanaşımına Uğramayan* başlıklı makalesinin genişletilmiş hali olan *Bağışlamak mı?* ile *Onur ve Saygınlık İçinde* başlıklı makalelerinin yanı sıra iki konuşma metninin de yer aldığı *Zamanaşımına Uğramayan* adlı kitap ise 1971 yılında yayımlanmıştır (Acar, 2016, s. 208-209).

Fransız felsefesinin önemli isimlerinden Henri Bergson’un öğrencisi olan Vladimir Jankelevitch, Bergson’un “Ne söylediklerini dinleme ne yaptıklarına bak” ifadesiyle ortaya koyduğu eylemi temel alan anlayışına sahip çıkarak aynı çizgi üzerinden düşüncelerini biçimlendirmiş, yaşamda eyleme ve deneyime önemli bir öncelik vermiştir. Aşk, şiir, müzik ve özgürlük gibi yaşamın en önemli ve değerli şeylerinin hakkında konuşmak değil, onlar için eyleme geçmek gerektiğini söylemiştir. Yaşamın bu en önemli ve en değerli şeyleri ile etkileyici bir ilişki kurmak söz konusu olduğunda dil, son derece ikincil, inandırıcılıktan uzak ve etkisiz kalacaktır. Bu nedenle Jankelevitch söze dökülenin yapılmasını hatta ve hatta söze dökmeden sadece yapmayı/etmeyi yani eylemi ve deneyimi savunmaktadır (1996a, s. 549). Felsefesinin temelinde etik ve eylemin yer aldığı filozof için Nazilerin işlediği savaş suçlarının zamanaşımına

uğrayacak olması kabul edilebilir bir durum değildir ve Alman yasalarına göre mümkün olan zamanaşımı için “resmi ya da yasal unutmama” demektir (Jankelevitch, 1996b, s. 553).

Vladimir Jankelevitch, Yahudi soykırımı karşısında normal bir insanın doğal olarak öfkelenmesi, unutmaya karşı tutkuyla mücadele etmesi ve dünyanın öbür ucuna kadar suçluların peşinde olması gerektiğini söylemektedir. Yazdığı metinde bu söyledikleri ile paralel olarak Jankelevitch’in öfkelerini görmek mümkündür. “Bizden affetmemiz ve unutmamız istendi mi?” diye sorarken de öfkeli; “çağdaşlarımız” diyerek çok geniş bir kesimi kastedip, bu kesimin yirmi yıllık zamanaşımı süresini beklemeden zaten 1945 ateşkesinin hemen ardından hatırlamaya hiç de istekli olmadıkları şeyleri çoktan unuttuklarını söylerken de öfkeli. Yahudiler’in yıllarca Almanlar’dan af dilemelerini değil ama anlayışlı, acılarını paylaşan ve kardeşçe tek bir kelime duymak için beklediklerini; böyle bir kelime duysalar bunu minnettarlık ve gözyaşları içinde kabul etmeye hazır olduklarını belirtmektedir. Alman entelektüellerin, profesörlerin ve filozofların da milyonlarca Yahudi’nin mezarları olmadan yok edilmesi hakkında sessiz kaldığını vurgularken “‘Dasein’ ve ‘varoluşsal proje’ ile çok meşguldüler” diyerek özellikle Alman filozof Martin Heidegger’e yönelik hayal kırıklığını göstermektedir. Jankelevitch “Bağışlama ölüm kamplarında öldü.” diyerek bağışlamanın olanaksızlığına vurgu yaparken, suçun ve suçluluğun açık ve net bir şekilde kabul edilmemesine de dikkat çekmektedir (1996b, s. 562-568).

Jankelevitch’e göre, İkinci Dünya Savaşı boyunca Yahudiler’e karşı tarihin işlendiği kesin olan en canavarca suç işlenmiştir ve konuşulması gereken sadece budur; Hitler’in ilham aldığı söylediği Ermeni katliamı, Birinci Dünya Savaşı’nın Verdun cehennemi, Cezayir’deki işkenceler ya da Stalin’in tasfiyeleri ile karşılaştırılmadan, onlardan söz etmeden sadece gerçek Auschwitz’in yani bu benzersizliğin dehşeti konuşulmalıdır. Yahudiler’e karşı işlenen suçların tarihin farklı dönemlerinde, farklı coğrafyalarda ve farklı gruplara yönelik katliamlar, işkence ve diğer suçlarla birlikte konuşulması ve karşılaştırılması Jankelevitch’e göre bir tür yok etmeyi de beraberinde getirmektedir. Nasıl ki herkesin suçlu olduğu yerde hiç kimse suçlu değilse ya da her şeyin konuşulduğu yerde nasıl ki hiçbir şey konuşmuyorsak aynı şekilde tarihin her döneminde, her coğrafyada, çeşitli gruplara karşı suç işlendiğini söylemek Yahudilere karşı bir suç işlenmediğini söylemektir (Jankelevitch, 1996b, s. 562-563). Bu nedenle, Jankelevitch’in Yahudilere karşı işlenen suçları tarihin en korkunç, en büyük ve en canice suçları olarak ifade etme çabasını bu suçları farklılaştırmaya ve böylece tarih içinde farklı bir yere koymaya çalışması olarak da okumak mümkündür.

Bağışlama konusunda bağışlanma isteğinde bulunmadıkları noktasında tüm Almanların ve tüm Alman entelektüellerin, bilim insanlarının ve filozofların sessizliğinden ve bu nedenle suçluluğundan söz ettiği bölümlerde kendisi de bütün Almanlar suçluysa hiçbir Alman suçlu değildir sonucunu ortaya koymaktadır. Bütün Almanları suçlu ilan etmek nelerin suç olduğunun, hangi suçların kimler tarafından işlendiği ve nasıl cezalandırılmaları gerektiği tartışmalarının önünü kesmek demektir. Diğer yandan sözün değil eylemin önemine vurgu yapan filozof açısından, İkinci Dünya Savaşı boyunca işlenen suçlara ve suçluların cezalandırılmasına yönelik tatmin ve tazmin edici çalışmaların 1965 yılına gelindiğinde hala yapılmamış olması yeteri kadar tepkiyi hak eden bir durum olmasının yanı sıra suçların zamanaşımına uğrayacak olması da bu konuda kesinleşmiş bir eylemsizlik içine girilmesi anlamına gelmektedir. Vladimir Jankelevitch'in bu metindeki öfkesi, bir Yahudi olarak mağdur olmasından dolayı unutmaya yönelik bir öfke olduğu kadar söz konusu eylemsizliğe de yönelik bir öfkedir.

Bütünüyle bir halkın, Alman halkının suçlu kabul edilmesi savaşın ardından dünya genelinde yaygın bir kabul olmuştur. Alman filozof Karl Jaspers, savaşın hemen ardından 1945-1946 kış sömestrinde "Almanya'nın manevi konumu" hakkında bir dizi konferans vermiş ve bu konuşmalar 1946 yılında *Suçluluk Sorunu* başlığı ile bir kitap olarak yayımlanmıştır. Jaspers, "İster tek başına işlesin ister bir dizi suç ortağı olsun, işlenen suçlar için yalnızca bireyler cezalandırılabilir...*ancak bütünüyle bir halka suç isnat etmek abestir.* Suçlu olan, daima yalnızca bireylerdir" diyerek kolektif suçluluğu reddetmektedir (1962/2015, s. 66). Jaspers, İkinci Dünya Savaşı yıllarını kendi ülkesinde bir Nazi karşıtı olarak tehlike içinde geçirmiştir. Nazilerle iş birliği yapmadığı için 1937 yılında profesörlük unvanı geri alınmış ve yazılarına yayın yasağı getirilmiştir. Almanya'da çalışamaz hale gelen Jaspers'in İsviçre'ye gitmesine izin verilmiş ancak bu izin Yahudi olan eşinin Almanya'da kalması koşuluyla verildiği için eşini bırakıp gitmeyi reddederek Almanya'da kalmıştır. Savaş boyunca tehdit altında ve sefalet içinde bir yaşam sürerken eşi ile birlikte zor bir durumda kaldıklarında içmek üzere yanlarında zehir kapsülleri taşımışlardır (Demir, 2015, s. 11).

Savaş yıllarını bu koşullar altında geçirdikten sonra verdiği konferanslarda savaşı ve zorluklarını herkesin farklı koşullarla deneyimlediğini, bu nedenle yorum farkları olduğunu ve insanların bu farklı yorumlar nedeniyle birbirinden ayrıldığını söylemektedir (Jaspers, 1962/2015, s. 28-29):

Sefalet tarzları, görünüm biçimleri itibarıyla, bugün olağanüstü farklılık göstermektedir. Elbette herkes endişe, ciddi sıkıntı ve fiziksel acı içindedir;

yine de kişinin bir eve ve ev eşyasına sahip olması ile her şeyinin bombardımanla yok edilmesi arasında; acısını ve kaybını cephede, evde ve toplama kamplarında yaşaması arasında; kişinin Gestapo tarafından izlenenlerden olması ile, korku içinde de olsa, rejimden fayda sağlayanlardan olması arasında büyük fark vardır. Hemen herkes yakın arkadaşlarını ve akrabalarını kaybetmiştir, ancak bu kişileri kaybetme şekli (cephede mi, bombardıman sonucu mu, toplama kamplarında mı, yoksa rejimin gerçekleştirildiği kitlesel katliamlarda mı?) son derece farklı tavırların takınılmasına yol açar. Çekilen çile, türü itibarıyla son derece farklıdır. İnsanların çoğunun, yalnızca kendi çektikleri hakkında gerçek bir fikri vardır. Herkes kendi yaşadığı kayıp ve acıları özveri olarak yorumlamaya eğilimlidir; ancak bu özverinin sebepleri o denli farklı şekillerde yorumlanabilir ki her şeyden önce bu yorum farkı insanları birbirinden ayırır.

Karl Jaspers, bu nedenlerden dolayı Alman toplumunun birbirinden ayrıldığını söylerken her Alman'ın şiddete ya da kurnazlığa başvurmaktan kaçınarak, gerçekten düşünüp taşınarak açıklık ve dürüstlük içinde önce birbirleriyle iletişim kurmayı başarması gerektiğini söylemektedir. Kişisel sorumluluğun alınması ve toplumdaki çeşitliliğin farkına varıp karşılıklı hoşgörü ve taviz sayesinde başka halklarla da konuşabileceklerini savunmaktadır (1962/2015, s. 41-48). Jaspers kolektif suçluluğu reddeder ancak Nazi hükümetinin savaştan önce Almanya'da, savaş boyunca da her yerde işlediği suçlardan Alman halkının siyasi olarak sorumlu olduğunu ısrarla vurgular. Jaspers'a göre Alman halkı, Alman devletinin uyruğu olduğu için kolektif bir biçimde siyasi olarak sorumludur; çünkü bir halk yönetiminden sorumludur ve siyasi eylemden çekilmiş olmak bile siyasi sorumluluğun dışında olunacağı anlamına gelmemektedir (1962/2015, s. 77-90). Karl Jaspers 1946 yılında basılan kitaba, 1962 yılına gelindiğinde "Bu yazıdaki tartışmaları, esaslı bir istisna dışında, bugün dahi hâlâ doğru buluyorum. O zamanlar yeni başlamış olan Nürnberg Davaları'na ilişkin görüşümde ise kritik bir noktada yanıldım." diyerek bir Sonsöz yazmıştır (1962/2015, s.153). Nürnberg Davaları'ndan hukukun temelini atarak yeni bir çağ başlatmasını; Alman hükümeti nedeniyle önce Almanya'da sonra da dünyada yaşananların bir daha asla tekrarlanmayacağı bir uluslararası hukuk düzeni ortaya koymasını ve diğer yandan Almanya'ya karşı savaşan ülkelerin işlediği savaş suçlarının da cezalandırılmasını beklediğini belirtmektedir. Ancak davaların hukuk algısı düşük olduğundan göstermelik bir dava olarak kalmıştır (1962/2015, s. 152-158).

Karl Jaspers gibi Hannah Arendt de kolektif suçluluğun söz konusu olamayacağını ancak kolektif sorumluluktan ise kaçılmayacağını vurgulamaktadır. Yahudi kökenli Alman vatandaşı olan Hannah Arendt, 1933 yılında Alman antisemitizmi üzerine bir araştırma yaparken gözaltına

alınmış ve gözaltı süresi bittikten sonra Almanya’da kalmak istemeyerek önce Paris’e, Paris’ten de Amerika Birleşik Devletleri’ne kaçmıştır. Amerikan vatandaşlığına geçen ve tüm ömrü boyunca bu ülkede yaşayan Arendt, kendisine filozof denmesine karşı çıkmış ve siyaset teorisini olduğunu ifade etmiştir. Arendt’e göre, kolektif sorumluluk politik sorumluluk anlamına gelmektedir. Bu kolektif sorumluluk kişinin yapmadığı bir şeyden sorumlu tutulması ve söz konusu sorumluluğun kişinin kendi isteği ile ayırlamayacağı bir grubun yani kolektivitinin üyesi olmasından kaynaklanması durumunda ortaya çıkmaktadır. Arendt de Jaspers gibi politik sorumluluk ile ahlaki ve/veya hukuki suçu keskin bir biçimde birbirinden ayırmaktadır (Arendt, 2003/2019, s. 139-140).

Vladimir Jankelevitch, Karl Jaspers ve Hannah Arendt, 20 Kasım 1945-1 Ekim 1946 tarihleri arasında süren Nürnberg duruşmaları, Kudüs’te 11 Nisan 1961-15 Aralık 1961 tarihleri arasında süren Eichmann davası duruşmaları, 20 Aralık 1963-19 Ağustos 1965 tarihleri arasında Frankfurt’ta yapılan Auschwitz duruşmaları başta olmak üzere, Nazi savaş suçlularının yargılandığı tüm davalarda sorumlulukların saptanması ile işlenen suçun ağırlık derecesinin belirlenmesinde güçlükler yaşandığını görmüştür. Çok sayıda tanığın dinlendiği bu duruşmalarda sanıklar, aynı durumda kalmayan kişilerin kendilerini yargılayamayacağı, kanun sayılan Hitler’in emirlerine dolayısıyla da kanunlara itaat ettikleri noktalarında ısrarcı olmuşlardır. Arendt, “Şayet şu habis ‘itaat’ kelimesini ahlaki ve politik düşünce sözlüğümüzden silebilseydik, çok şey kazanırdık” demekte ve yargılama açısından değil ama insanları düşünmeye sevkedebilmek için “Niçin itaat ettiniz?” sorusunun değil “Niçin desteklediniz?” sorusunun sorulması gerektiğini söylemektedir (Arendt, 2003/2019, s. 47). O güne kadar karşılaşılmamış geniş bir ölçekteki korkunç suçların gerektiği biçimde cezalandırılmasında mahkemeler yetersiz kalmış ve bir hüküm vermek dışına çıkamamışlardır. Mahkemelerin verdiği kararın yetersiz kalışından belki de daha çok rahatsızlık veren ve Vladimir Jankelevitch’e “Bizden affetmemiz ve unutmamız istendi mi?” dedirten, bütün bu davalarda kamuoyunun “hayatta kalanlar”ın tanıklıkları ile ayrıntılı biçimde ortaya çıkan suçlara yönelik duyarsızlığıdır. Bu duyarsızlıktır Hannah Arendt’in “korkunç hakikatlerden biri” dediği (Arendt, 2003/2019, s. 47):

Çoğunluğun düşünceleri ve istekleri kamuoyunu oluşturur ve kamusal iletişim kanalları -basın, radyo ve televizyon- kamuoyuyla ters düşse bile bu değişmez. *Le pays réel* [gerçek ülke] ile ülkenin kamu organları arasında doğan o bildik uyuşmazlığı kastediyorum; üstelik bu uyuşmazlık bir yarık açacak kadar büyümeye görsün, politik topluluğa karşı belirgin ve güncel bir tehdit oluşturur. Frankfurt’ta görülen dava, her yere nüfuz edebilen ama yine de nadiren açığa çıkan tam da bu türden bir kamuoyunun gerçek gücünü ve

ağırlığını ifşa etmişti. Sanıkların davranışlarında -gülüşmelerinin, gülümsemelerinin, iddia makamı ve tanıklara yılışikça sırtmalarının küstahlığında, mahkemeye karşı saygısızlıklarında, salonda dehşetli iç çekişlerin duyulduğu ender anlarda izleyicilere doğrulttukları “kibirli ve tehditkar” bakışlarında- kendini belli ediyordu...Yabancı muhabirler, hâlâ memleketlerinde yaşayan sanıkların kendi toplumlarınca hiçbir biçimde dışlanmadığını öğrendiklerinde hayrete düşmüşlerdi, ancak bildiğim kadarıyla, hiçbir Alman gazeteci bu duruma şaşırılmamıştı...Sanıkların, haklarında dava açılmadan önce, gerçek adlarını değiştirmeksizin uzun yıllar boyunca normal hayatlar sürdürebilmelerine, elbette kamuoyunun bu iklimi elvermişti.

Jankelevitch (2005) için de bağışlama olanaksız değildir ancak o bağışlamanın olanığını faillerin ve sanıkların tutumu açısından ele almıştır. Arendt’in cümlelerinde açıkça görülen ve neredeyse tüm Alman kamuoyuna hâkim olan duyarsız ve hatta umursamaz tutum bağışlamanın ön koşulunu ortadan kaldırmaktadır (akt. Acar, 2016, s. 222):

Bağışlama için olanaksız diye bir şey yoktur; fakat hâlâ, onsuz bağışlamanın anlamdan yoksun olacağı en önemli koşuldan söz etmedik. Bu temel koşul, failin üzüntüsü, gözüne uyku girmemesi ve terk edilmişliğidir. Bu koşulun sağlanması her ne kadar bağışlayana bağlı olmasa da, yine de söz konusu koşul olmaksızın tüm bağışlama sorunu basit bir soytarılığa dönüşür. Herkese bir görev düşer: suçluya korkunç bir vicdan azabı, kurbanı da bağışlama.

Kamuoyundaki duyarsızlığının da etkisiyle bağışlama konusu Yahudi entelektüeller için son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Paris’te 1957 yılından 1960’ların ortasına kadar her yıl düzenlenen Yahudi Entelektüelleri Kolokyumlarından biri “Bağışlama” konusuna ayrılmış ve bu kolokyumun açılış konuşmasını Vladimir Jankelevitch yapmıştır. Bu kolokyumlarda dinsel uygulama niteliği taşımaksızın temel konu ile ilgili Talmudⁱ dersi de yer almaktadır. Bağışlama konulu kolokyumda Talmud açıklaması yapan Emmanuel Levinas, Rus asıllı Yahudi bir aileden gelir. 1930 yılında Fransa vatandaşlığına geçmiş ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya’ya karşı cephede savaşırken esir düşmüştür. Esir olarak askeri çalışma kamplarında kalan Levinas’ın ailesinden pek çok kişi toplama kamplarında ölmüştür. Kolokyumda Mişnaⁱⁱ ve Gemara’danⁱⁱⁱ yaptığı alıntılarını açıklarken, bu çabasını “teolojik dilden akla hitap eden anlamlar çıkarmaya yönelik” bir çaba olarak ifade etmekte ve ahlaki düzlemlerle ilgilendiğini söylemektedir (Levinas, 1973/2017, s. 34). Levinas, bağışlamanın iki koşulu olduğu noktasına gelir ancak bu koşulların sağlanmasının güçlüğü de belirtir. Bu koşullardan ilki mağdurun iyi niyeti, ikincisi ise suçlunun tam bilinçliliğidir. Kendisine telafi edilemez, onarılamaz kötülük yapılmış olan mağdurdan bu kötülüğü yapana karşı iyi niyet göstermesini beklemek güçtür. Diğer yandan suçlunun tam

bilinçliliği de mümkün görünmemektedir çünkü Levinas'a göre "suçlu özünde bilinçdışıdır. Saldırganlık par excellence [mükemmel] dikkat eksikliğidir" (1973/2017, s. 58). Levinas, "suçlu hatasının ayırdına vardığında" mağdurun iyi niyet göstererek suçluyu bağışlayabileceğini ancak bağışlamada ilk güçlüğün mağdurdan suçluya karşı iyi niyet göstermesini beklemek olduğunu ifade etmektedir. Ancak suçlu özünde bilinçdışı olduğu için ne suçunun ne de işlediği suçun bir başkasının hayatında nelere mal olduğunun ayırdına varabilecektir. Bu nedenle mağdurun iyi niyetini yani bağışlamaya niyeti olup olmadığını görmek bile mümkün olmayacaktır. Suçlu ya da fail ya da sanık, suçunun ayırdına varamadığı için bağışlanmayı dileyemeyecektir. Bu nedenle "bağışlama özü itibariyle imkânsız olacaktır." Levinas açısından bağışlama, "sınırı zorlamak" durumunda olanaklı hale gelebilecektir. Yaptığının bilincinde olmadığı göz önünde bulundurularak çoğu Alman'ı bağışlamak mümkün olabilir ancak Heidegger gibi bağışlamanın zor hatta çok zor olacağı Almanlar da vardır (1973/2017, s. 59).

Bu noktada Levinas'ın görüşlerinden devam etmeden önce Heidegger'e değinmek yerinde olacaktır. Alman filozof Martin Heidegger varlık felsefesi, metafizik, mantık, dil ve fenomenoloji üzerine düşünceleri ile çağdaş felsefenin en önemli felsefecileri arasında yer alan bir isimdir. Düşünsel gelişimini etkileyen isimlerin başında fenomenolojinin kurucusu olan Edmund Husserl'in yer aldığını belirten Heidegger, Husserl'in öğrencisidir. Kendisinden ders alan isimler arasında ise Hans-Georg Gadamer, Hannah Arendt, Herbert Marcuse ve Emmanuel Levinas gibi önemli isimler vardır. Husserl'in 1886 yılında Protestanlığa geçmiş olması Naziler için bir anlam ifade etmemiş ve Nazi yönetimi üniversitedeki görevine son verirken *Emeritus* (emekli öğretim üyesi) unvanını da elinden alarak ders vermesini yasaklamıştır. Husserl'den boşalan yere Heidegger geçmiş, 1933/34 döneminde yaptığı Freiburg Üniversitesi rektörlüğü döneminde Husserl'in üniversite kütüphanesini kullanmasını yasaklamıştır. İkinci Dünya Savaşının sonunda silah altına da alınan Heidegger, nasyonal sosyalist düzen ve yönetim ile kurduğu ilişki nedeniyle savaş sonrası dönemde saygınlığını önemli oranda yitirmiştir (Ökten, 2006, s. 1-35). Savaş sonrasında Fransızların kontrolünde üniversitelerde kurulan *Arındırma Komisyonları* ile Nazilerle iş birliği yapan öğretim üyeleri üniversitelerden uzaklaştırılırken, Karl Jaspers'ın hakkında yazdığı rapor üzerine Heidegger'in *Emeritus* unvanı kaldırılarak üniversitede ders vermesi yasaklanmıştır. Bu karar Heidegger için hayli sarsıcı bir karar olacak ve ruh sağlığı bozulduğu için bir süre bir klinikte tedavi görecektir. Savaş sonrası yıllarda felsefesi yeniden ilgi görmeye ve uzun yıllardan sonra yeniden ders vermeye başlamış, Jaspers ve Arendt ile yeniden görüşüp mektuplaşmış ve hocası Husserl öldüğü için eşi Malvine'ye mektup yazarak özür dilemiş

olsa da öldüğü 1976 yılına kadar Nazi partisine üye oluşu, nasyonal sosyalizm ile ilişkisi, rektörlük döneminde Nazizme fiili hizmet edişi üzerine hiç konuşmamıştır. Kaan H. Ökten, Heidegger'in 1931-1951 yılları arasındaki düşünce defterlerinden oluşan *Kara Defterler*'in yayımlanması ile, kendisini "tinsel nasyonal sosyalist" olarak gören filozofun bu ideolojiden asla kopmadığının ve ırkçı değil ama kültürel bir antisemitik olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir (Ökten, 2021, s. 17-19). Felsefesi ve çalışmaları ile savaş sonrasında da saygı görmeye devam eden filozofun, Nazilerle iş birliği yapmış olması konusunda kamuoyu önünde herhangi bir açıklama yapmaması ve geri adım atmaması kendisinin arkadaşı ve öğrencileri olan Yahudi filozoflarda büyük bir hayal kırıklığına ve sorgulamaya neden olmuştur. Levinas söz konusu kolokyumda yaptığı konuşmada bu nedenle "Entelektüeller arasındaki suçun telafisi daha mı güçtür?" sorusunu sorar ve "Bağışlanmaktansa hiç günah işlemek daha yeğdir- ilk ve zorunlu hakikat budur" der (Levinas, 1973/2017, s. 55-56). "Heidegger'i bağışlamak daha da zordur" demek ve kolokyumun düzenlenişinin Heidegger ile olan ilgisini şu sözlerle ifade etmektedir: "Bugüne, Heidegger'i temize çıkarma, sorumluluğunu üstünden alma girişimine geri dönüyorum ve -itiraf etmek gerekirse- bu kesintisiz girişimler kolokyumun temelinde bulunmakta" (1973/2017, s. 59-60).

Bu durumda, Jankelevitch'in (2005) bağışlanmanın dilenmesine yönelik ısrarlı vurgusu İbrahimî geleneğin bunu içermesinin yanı sıra Heidegger'e yönelik bir çağrı olarak da okunabilir. Jankelevitch, "sözde bağışlama" ile "gerçek bağışlama" arasında ayırım yapmakta ve öncelikle gerçek bağışlamayı ortaya koyabilmek için bağışlama gibi görünen ancak sözde bağışlama olan üç durumu açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Bu durumlar "unutmayı da kapsayan zamanın bozucu etkisi (l'usure temporelle), anlama temelinde düşünülen mazur görme (l'excuse intellectuelle) ve tasfiye (liquidation) olarak adlandırılan geçmişle vedalaşma"dır (akt. Acar, 2016, s. 214). Suçların zamanaşımına uğraması tartışmaları kapsamında bağışlama konusunu ele alan Jankelevitch (2005) için insanlığa karşı işlenen suçlar "ontolojik kötülüktür" ve üzerinden zaman geçmiş olması bu suçların unutulacağı ya da bağışlanacağı anlamına gelmemektedir. Anlama ve mazur görmede ise yapılan kötülüğün tamamen göz ardı edildiği ya da insan eylemlerinin karmaşık yapısına dayandırıldığı bir durum söz konusudur. Gerçek bağışlamanın olanaklı hale gelmesi ihtimalinden ancak bağışlanamaz olan ile karşı karşıya kalındığında söz edilebileceğini savunan Jankelevitch'e göre gerçek bağışlamadan söz etmek de olanaklı değildir. Tasfiyede ise yapılan kötülüğü geçmişte bırakma, yok sayma ya da üstünü örterek ondan kurtulma çabası

vardır ki Jankelevitch için bu ancak bağışlamanın kötü bir taklidi olabilir (akt. Acar, 2016, s. 214-219).

“Sözde bağışlama” durumlarını bu şekilde ifade eden Jankelevitch için gerçek bağışlama, “tarihsel sürecin belli bir anında meydana gelen belirgin bir *olaydır*. Tüm meşruiyetin sınırında bulunan gerçek bağışlama mağdurun faile *lütfettiği* bir armağandır. Gerçek bağışlama, bir başkası ile kurulan *kişisel bir ilişkidir*” (akt. Acar, 2016, s. 214). Heidegger bağışlanmayı dilese muhtemeldir ki bağışlama ona lütfedilecekti. Ancak Heidegger ne bağışlanmayı dilemiştir ne de yaşadığı süre boyunca bu konuda herhangi bir açıklama yapmıştır. Levinas konuşmasının sonunda bağışlamanın olanaksızlığına rağmen bağışlamanın dolayısıyla Heidegger’i de bağışlamanın olanaklı olabileceği sonucuna ulaşmaktadır. Bağışlamayı olanaklı kılacak olan Yahudilerin bireysel fedakârlığıdır. Bu bireysel fedakârlık, Yahudiliğe içkin olan alçakgönüllülük ve iyilikle iç içe geçmiş adalet duygusu sayesinde mümkün olan bir fedakârlıktır. Bu nedenle Levinas’a göre, bir Yahudi acımayı bildiği ve karşılık beklemeden iyilik yapabildiği için bağışlamaya da muktedirdir ve bağışlamanın olanağı da bu noktada yer almaktadır (1973/2017, s. 66-68).

Bağışlamanın tam da bağışlanmanın dilenmeyişinde mümkün ya da anlamlı olabileceğini savunan görüş ise 2000’li yıllara gelinirken Jacques Derrida tarafından geliştirilmiştir. Cezayir’de Yahudi anne babanın oğlu olarak doğmuş ve İkinci Dünya Savaşı’nın Yahudi düşmanlığını okuldan atılarak deneyimlemiş, daha sonra Fransa’da yaşamış bir filozof olan Derrida, *Bağışlamak* (2012/2015) başlıklı kitapta yer alan düşüncelerini Vladimir Jankelevitch’in bağışlama konusundaki düşüncelerini tartışarak oluşturmuştur. Jankelevitch’in bağışlamanın bahşedilmesi için bağışlanmanın dilenmesi gerektiği temel argümanının sorgulanmasından yanadır. Çünkü ona göre, bu koşullu bir bağışlamadır ve failin yaptığından pişmanlık duyarak bağışlanmayı dilemesini ilk şart olarak ortaya koymak bağışlama konusuna hesap kitap karışacağı için onu yozlaştıracak ve kirletecektir. Derrida, sorgulamasının sonunda koşulsuz bağışlamanın olanaklı olduğu sonucuna ulaşır. Koşullu bağışlama kötülüğün, bağışlanamaz olanın, zamanaşımına uğramayanın yani onarılamaz olanın unutulmasına ya da yok olmasına neden olacaktır. Oysa bağışlama, pişmanlığın belirtilmediği ya da bağışlanmayı dileyenin olmadığı durumda da olanaklıdır ve bu durumda gerçekleşecek olan koşulsuz bağışlamadır (Derrida, 2012/2015, s. 77).

Derrida için sorgulanması gereken ikinci argüman ise şudur: “Suç çok ağır olduğunda, radikal kötülük ya da insani olan çizgisini aştığında, canavarca olduğunda, artık bağışlama söz

konusu olamaz, zira bağışlama, deyim yerindeyse, insani olanın ölçüleri dahilinde, insanlar arasında kalmak zorundadır” (Derrida, 2012/2015, s. 27). Fransız filozof Paul Ricoeur, *Hafıza Tarih Unutuş* başlıklı kitabının *Zor Bağışlama* başlıklı sonsözünde bağışlamanın verilmesinin, alınmasının ve anlaşılmasının zor olduğunu belirtirken bağışlamanın kolay olmadığını ancak kolay olmayışının olanaksız olduğu anlamına da gelmediğini söylemektedir. Kolay değildir çünkü kusur diğer bir deyişle suçluluk, kötülük ya da haklı çıkarılamayan, daha da derinleştirilebilecek olan derinlerde yer alırken bağışlama yükseklerde yani Tanrı katındadır; dolayısıyla da insanlar arasında değildir. Kusur ve bağışlama arasındaki bu dengesizlik ya da orantısızlık bağışlamayı zorlaştırır, evet, ama bir yandan da olanaklı kılar (Ricoeur, 2000/2012, s. 503). Ricoeur’un Tanrı katına, “Yükseklik”e yönelik vurgusu aynı zamanda sevgiye olan vurgudur. Sevginin kendisi “Yükseklik”tir ve bu nedenle bağışlayıcıdır ve ancak bağışlanamaz olan bağışlanabilir. Sevginin varlığı, herhangi bir bağışlanma talebinin gelmesini gereksiz kılar. Ricoeur, Derrida ile bu noktada yolunun kesiştiğini ve Derrida’nın haklı olduğunu belirtmektedir (2000/2012, s. 513).

Bağışlamanın olanağından söz edebilmek için geçmişle yüzleşme ve hesaplaşmadan da söz edebilmek gerekmektedir. Oysa toplum ve en çok da siyasi iktidar bugünün çıkarları nedeniyle geçmişle yüzleşmemeyi tercih eder. Çünkü geçmişle yüzleşmek ve hesaplaşmak aynı zamanda geçmişin suçunu ve kötülüğünü sabitlemek demektir. Yaşanmış ve yaşatılmış zulüm ve ölümlerin sabitlenmesi, toplumun bir çırpıda gururlanmak için başvurduğu geçmişin parlaklığına gölge düşürecektir. Siyasi özneler devletin katliam yapabildiğini, suç işleyebildiğini ve sayısız mağduriyete neden olabildiğini bildiğinde, bu bilgi siyasetin zeminini de sabitler. Geçmişin zulüm ve ölümleri ile yüzleşmiş ve bunların hesabını vermiş bir toplum, bugünün zulüm ve ölümlerine geçmişe dair bu bilgiyle korkmak ve susmak yerine sorumluluk alarak karşı çıkacaktır (Türkmen ve Zeybek, 2018, s. 33-36).

Türkiye’deki tartışmalar açısından baktığımızda ise Türkiye’nin, bugün bulunduğu noktada, geçmişle yüzleşip hesaplaşmadan demokratik bir geleceğin inşa edilmesinin ne kadar zor olduğunun önemli örneklerinden biri haline gelmiş olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet tarihi, suçluluk ve kötülüğün birleşiminden oluşan “haklı çıkarılamayan”lardan oluşan bir “yumak” gibi şimdi’imizdedir. Henri Bergson, geçmişin ipin bir yumağa sarılması gibi yolu üzerinde bulunan “durum”ları toplayarak ve topladıkça da büyüyerek şimdi’ye geldiğini söylemektedir. Yumağı büyüten durumlar birbiriyle o kadar iç içe geçmiştir ki şimdi’den dönüp baktığımızda onları net çizgilerle birbirinden ayırmamız, hangi durumun ne zaman nerede bitip de diğerinin başladığını söyleyebilmemiz kolay değildir. Çünkü “[durumların] hiçbiri ne başlar ne

de biter, onların hepsi birbirinde uzayıp gider” (Bergson, 1903/2011, s. 45). Türkiye’nin negatif geçmişi de birbirinde uzayıp giden “haklı çıkarılamayan” durumların sarıldığı bir yumak gibi şimdi’dedir. Cumhuriyet iktidarları resmi bellek yaratıp hatırlanması ve unutulması gerekenlerin çerçevesini baskıyla, zorla, yasaklarla ve şiddetle çizdikçe yumak büyümeye devam etmiştir. Ancak bugün gelinen nokta aynı şekilde ilerlemenin artık çok da mümkün olmadığı bir noktadır. Geçmişle yüzleşme, geçmişle hesaplaşma ya da son zamanlarda sıkça ifade edildiği şekilde geçmişle helalleşmenin siyasi bir tercih olarak başlaması gerekmektedir.

Negatif “durum” ne kadar geçmişte yaşanmış olursa olsun, suç ve kötülüğe maruz kalmış mağdurların tanıklıkları kendi yazdıkları kitaplarla, yapılan akademik araştırmalarla ya da sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü çalışmalarla kayıt altına alınmaktadır. Yaşamını kaybetmiş olanların da yakınları tanıklık yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. Akademik çalışmalar ve tartışmalar, Türkiye’nin geçmişle hesaplaşma deneyimi için teorik zemini oluşturmaktadır. Tüm bunlar travmatik hakikati ortaya çıkarmaya yönelik anlatılar ve çalışmalardır. Bu bağlamda bağışlama, barışma ve helalleşme de üzerinde tartışılan başlıklar haline gelmektedir.

“Helalleşme” farklı siyasi liderler tarafından kullanılan bir kelimedir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 23 Kasım 2011 tarihinde, 1938-1939 yılları arasında yaşanmış Dersim Tertelesi’ne^{iv} yönelik olarak, “Eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim, diliyorum.” demiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı olan Erdoğan, cumhurbaşkanlığı döneminde “özür dilerim” ifadesi yerine “helallik istiyorum” ifadesini kullanmaya başlamıştır. Örneğin, pandemi nedeni ile yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle esnaftan, 6 Şubat depreminde yardımların geç ulaştırılması nedeniyle depremzedelerden helallik istemiştir; ancak “helal ediyorum” yanıtını almak üzere bir çaba ortaya konmamıştır. “Helalleşme” kelimesini kullanan bir başka siyasi lider Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’dur. Kılıçdaroğlu, 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, 2021 yılı Kasım ayında bir açık mektup ile helalleşme çağrısı yapmış ve “Helalleşme yüzleşmek, barışabilmek, devam edebilmek demektir. Bunu yarası olan topluluklarla yapacağız...hukuk başka, helalleşme başka. Bu insanlara devlet tazminat ödeyecek. Ama bir taraftan da helalleşeceğiz” demiştir. Kılıçdaroğlu, daha sonra “yarası olan topluluklar” a açıklık getirmiş ve Cumhuriyet tarihinin Varlık Vergisi mağdurları, 6-7 Eylül olayları mağdurları, Sivas ve Kahramanmaraş mağdurları ile Diyarbakır cezaevi mahkûmlarının da aralarında olduğu, çok sayıda suçluluk ve kötülüğün birleşiminden oluşan “haklı çıkarılamayan”ını dillendirmiştir. Bu ifadeler, İslamiyette “[i]nsanların birbirleri üzerindeki haklarından karşılıklı olarak vazgeçmiş

olduklarını bildirmeleri” olan helalleşme ya da hakkını helal etmenin “bağışlama gibi siyasal anlam kazan[dığını]” göstermektedir (Uçarlar, 2015, s.70). Tanıl Bora, “Helalleşme” başlıklı yazısında kelimenin gündelik hayatta kullanımından örnekler vermekte ve bu örneklerin “hakkaniyet yerine cezasızlığı kollayan bir toplumsal *ethos*’un belirtisi” olduğunu söylemektedir (2021). Erdoğan’ın ifadelerinde yer alan biçimiyle helalleşme, kelimenin gündelik kullanımına benzer bir kullanımdır. Cezasızlığı ve devletin herhangi bir sorumluluk üstlenmeyişi içerdiği gibi, zararın tazminine yönelik bir içeriği de yoktur. Kılıçdaroğlu da faillerin cezalandırılacağına vurgu yapmayı ya da hukuk kısmını ayrı tutup, mağdurlara tazminat ödeneceğini ifade etmiştir. Devlet, mağdurun zararının tazmininde sorumluluk üstlenecektir. Ancak tazminat ödenmesinin beraberinde helalleşmeyi getireceği şartı yoktur. Helalleşme, bir işteşlik içerir. Mağdurdan hakkını helal etmesi istendiğinde mağdurun da hakkını helal etmesi durumunda helalleşmiş olur. Bu nedenle devlet onarmaya yönelik yapıp ettikleri ile ancak helallik istemiş olacaktır; helalleşmiş değil. Ayrıca “[h]elalleşmeden sonra kul hakkı ortadan kalkmakta ancak söz konusu fiil helal hâle gelmiş olmamaktadır” (Uçarlar, 2015, s.70). Bu nedenle, yani fiil helal olmamaya devam edeceği için benzer fiillerle benzer mağduriyetlerin yaşanmasını önlemek amacıyla devletin gereken tüm önlemleri de alması gerekmektedir.

Nesrin Uçarlar’ın Kürt vatandaşların 90’lı yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaşadıkları mağduriyetin tanıklığına dayanan çalışmasında mağdurların bağışlama, helalleşme ve barış hakkında ne düşündükleri de kendi ifadeleri ile ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. *Hiçbir Şey Yerde Değil* (2015) başlıklı bu kitapta kendilerinden dilenmesi halinde, bağışlayacağını ama helalleşmeyeceğini, helalleşeceğini ama bağışlamayacağını, bağışlayacağını ama Allah’a bırakacağını, bağışlamasının ya da helalleşmesinin mümkün olmadığını söyleyenler vardır. Kürt mağdurlardan dilenmiş bir bağışlanma olmadığı için bu ifadelerden hareketle bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Ancak mağdurlardaki “neden”, “neden yaptın”, “neden öldürdün” gibi soruları sorma isteği ile barış isteği, bağışlamaya ve helalleşmeye değilse de Barış’a hayır dememe kararlılığı ortaktır. Mağdurlar için Barış’ın anlamı bir daha hiç kimsenin mağduriyet yaşamayacak olmasıdır (Uçarlar, 2015, s. 239-270). Kürtlerin mağduriyetindeki hakikatin resmi olarak kabul edilmemesi ve 90’lı yıllardan bu yana benzer mağduriyetlerin yaşanmaya devam etmesi nedeniyle bağışlama, üzerinde düşünülen bir ihtimal olmaktan uzaktır. 12 Eylül askeri darbesinin mağdurları da bağışlama konusu üzerine çok söz söylemiş degillerdir. 12 Eylül mağdurlarının yayınlanmış anılarına dayanan *İletişimsel Bellekten Toplumsal Belleğe Yazılı Tanıklıklar: 12 Eylül ile Yüzleşmek* başlıklı doktora tezinin, tezin taslak planında Affetme başlıklı

bir bölüm planlandığı, ancak tanıkların anılarında affetme konusuna değinmedikleri görüldüğünden bu bölümün çalışmadan çıkarıldığı belirtilmektedir (Göğercin Toker, 2017, s. 15).

C. Cem Kaptanoğlu, *Toplumsal Yas: Travmatik Hakikatle Yüzleşmek, Hesaplaşmak ve Belki Bağışlamak* (2009) başlıklı makalesinde ceza seçeneği olmadığında bağışlamanın da olmayacağını belirtmektedir. Bağışlamanın gerçekleşmesi için üç koşulun yerine getirilmesi gerektiğini söylerken, bu koşulları failin tanıklar önünde suçunu itiraf etmesi, özür dilemesi ve hem maddi hem de manevi onarma çabası göstermesi olarak sıralamaktadır. Ona göre, hukuki süreci işletmek ve faileri cezalandırmak bağışlama sürecinden ayrı işleyen bir süreçtir ve bağışlama sürecinin başlayıp tamamlanabilmesi için söz konusu üç aşamanın tamamlanması gerekmektedir. Kaptanoğlu bunları söylerken hareket noktası ancak bağışlanmayı dileyenin bağışlanabileceği fikridir. Kaptanoğlu'nun "Mağdurlar, bağışlanmayı dileyeni bağışlarlar." derken bu ifade bağışlanmayı dileyenin mutlaka bağışlanacağını anlamına gelmemektedir. Bağışlanmanın dilenmesi sadece bir önkoşuldur ve makalenin başlığında yer aldığı gibi bağışlamak "belki" söz konusu olabilecektir. Kaptanoğlu, bağışlamanın, bağışlanmanın dilenmesi ile başlayacak ve koşulların yerine getirilmesi ile sonlanacak, yani başı ve sonu belli olan bir süreç ile olanaklı olabileceğini söylerken, toplumun mağdura bağışlama ve bağışlamama seçenekleri arasında tercih yapma hakkını vermesi ve mağdurun bağışlamamayı seçmesine de hazırlıklı olunması gerektiğini de eklemektedir (Kaptanoğlu, 2009, s. 116). Kaptanoğlu, mağdura bağışlamama hakkının verilmesini ve mağdurun kararına saygı duyulmasını mağdur üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğu için önemsemektedir. Oysa, bağışlamama hakkı mağdur olma haline içkin bir haktır ve bunu bilmesi gereken toplumdur.

MAĞDURLAR VE BAĞIŞLAMANIN OLANAĞI: EVA MOZES KOR VE HİLMİ KÖKSAL ALIŞANOĞLU

Paul Ricoeur, anlatılamayacak acılara maruz kalmanın, insanı "muktedir insan" olmaktan çıkararak eylemde bulunma gücüne zarar veren ve dolayısıyla dilediği hayatı kurmak ve yaşamak için gereken mücadele gücünü kendisinde bulmasını zorlaştıran bir durum olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan Ricoeur, bir başka adı suç olan hata veya kusurun insanın eylemde bulunma gücünü felç edeceğini bağışlama yoluyla da varoluşa bağlı bu yetersizliğin ortadan kalkma olasılığının olduğunu söylemektedir (2000/2012, s. 503). Ricoeur'un bakış açısı ile bakacak olursak bu felç halinin geçmesi için öncelikle bağışlamanın gerçekleşmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak Eva Mozes Kor'un bağışlama deneyimi ve Hilmi Köksal

Alişanoğlu'nun bağışlamaya hazır oluşu, bağışlama ile mağduriyet yaratan negatif geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma olanaklarına ne kadar sahip oldukları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Eva Mozes Kor^v 1934 yılında Romanya'da doğmuş 4 Temmuz 2019 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ölmüştür. Çiftçi bir ailenin ikiz kızlarından biridir. Yük vagonlarında ikisi ikiz dört kız kardeş ile anne ve babadan oluşan altı kişilik ailenin dört gün boyunca yaptığı yolculuğun ardından toplama kampına geldiklerinde annesi, babası ve ikizi dışındaki diğer kardeşleriyle burada ayrılırlar. Vedalaşmadan ve birbirlerini son görüşleri olduğunu bilmeden. Kardeşi ile kendisinin hayatını kurtaran ise ikiz olmalarıdır. Askerlerden biri onların ikiz olduğunu farkedince Josef Mengele'nin deneyleri için ayrılırlar. Josef Mengele, 1935 yılında "Dört Irk Grubunun Alt Çene kemiği Üzerine Irksal Morfolojik Araştırma" başlıklı doktora tezi yazmış bir frenolojisttir.^{vi} Josef Mengele, 1943 yılında Auschwitz'e gelmiştir. Eva Mozes Kor, Mengele'nin iki ayrı deneyinde kullanıldığını anlatmaktadır. Bu deneylerden birinde haftanın üç günü, sekiz saat süreyle bir odada çıplak bir vaziyette tutulmakta ve vücutlarının her yerinde çeşitli ölçümler yapılarak elde edilen sonuçlar ikiz kardeşinin ölçüm sonuçları ile karşılaştırılmaktadır. Diğer deney ise cumartesi günleri ve Eva Kor'un kan laboratuvarı dediği laboratuvarda yapılmıştır. Burada sol kolundan çok miktarda kan alınırken, sağ koluna da beş ayrı enjeksiyon yapılmıştır ve vücuduna ne enjekte edildiğini bilmemektedir. Bu enjeksiyonlardan sonra ateşi çok yükselip vücudunun her yerinde büyük kırmızı lekeler çıkınca ve kolları ile bacakları şişince hastane denilen bir başka binaya götürülür. Kor, bu binada kendisi gibi ölmesi beklenen çok sayıda insan olduğunu söylemektedir. Mengele, hastanede Eva Kor'un yanına gelmiş, ateşini gösteren çizelgelere baktıktan sonra alaycı bir şekilde gülmüş ve "Çok kötü, daha çok genç. Ama en fazla iki haftası var." demiştir. Eva Mozes Kor, hastane denilen binada ateşi çok yüksek bir şekilde kaldığı iki haftadan sadece su içmek için koridorun sonundaki musluğa sürünerek gittiğini hatırlamaktadır. Yürüyemediği için binanın pis zemini üzerinde sürünerek gidip gelmekte ve bu sırada ölmesi için buraya getirilmiş çok sayıda insan görmektedir. İki haftanın sonunda ateşi kendiliğinden düşmeye başlamış ve devamında üç hafta daha burada kalmıştır. Toplam beş hafta sonra ateşi tamamen normale döndüğü için hastaneden çıkıp kardeşinin yanına dönebilmiştir. Ancak kardeşi Miriam perişan bir vaziyettedir ve "yaşayan ölümlere" benzemektedir. Kardeşine ne olduğunu sorar ancak kardeşi "konuşamam, konuşmayacağım" cevabını verir. İki kız kardeş, Auschwitz'i ve orada olanları 1985 yılına kadar bir daha konuşmamışlardır.

1960'lı yıllara gelindiğinde Miriam'ın böbreklerinde tedaviye yanıt vermeyen enfeksiyonlar gelişir. Doktorlar Miriam'ın böbreklerinin on yaşındaki bir çocuğun böbreklerinin boyutunda kaldığını, büyümediğini söyleyeceklerdir. 1987 yılına gelindiğinde ise Miriam'ın böbrekleri çalışmaz hale geldiğinden diyalize girmesi ya da böbrek nakli yapılması gerektiği söylenir. Eva, ikizine böbreğinin birini verir, böbrek nakli yapılır. Ancak böbrek nakli çözüm olmaz ve nakilden bir yıl sonra Miriam'ın böbreğinde kanserli polipler gelişir. Doktorlar Auschwitz'te Miriam'a ne enjekte edildiği bulunabilirse belki bir tedavi uygulanabileceğini söylerler. Ancak bu bilgilere asla ulaşamaz, dosyalar bulunamaz ve kanserin metastaz yapması sonucunda Miriam 1993 yılında ölür. Yaşamlarının yetişkinlik dönemlerinde Miriam İsrail'de yaşamayı tercih ederken, Eva İsrail'de evlendikten sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmeye karar vermiştir. Birbirinden ayrı iki uzak ülkede yaşamaları nedeniyle Eva ikizinin cenazesine yetişemeyecektir. Eva Mozes Kor yaşadığı acıyı "Ailemden hiç kimseyi defnedemedim" cümlesiyle ifade etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamak Eva Mozes Kor'a Auschwitz'te yaşadıklarını çok sayıda kişiye anlatabilmesinin yollarını açmıştır. Eva, 1978 yılına kadar Auschwitz'ten söz etmemişken ilk olarak 1978 yılında yerel bir televizyon kanalında konuşur. Sonrasında 2019 yılında seksen beş yaşında hayatını kaybedene kadar her yıl yüzden fazla olmak üzere okulların, üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin ve çok çeşitli kuruluşların davetleri üzerine binlerce konuşma yapacak, Auschwitz'i ve sonrasını anlatacaktır. Yaşadığı Indiana eyaletinin Terre Haute kentinde, 1995 yılında bir de müze kurar. Candles Holocaust Müzesi ve Eğitim Merkezi adlı bu yer, 2003 yılında kundaklanır. İçindeki tüm belgeler ile tamamen yanan müze halkın cömert bağışları sayesinde 2005 yılında yeniden açılır.

Eva Mozes Kor'a göre, Nazilerden kurtulmuş olmak hayatta kalanların acılarını dindirmeye yetmemiştir. O başka bir yol bulduğunu söyler: Bağışlamak. Ve ona göre bağışlamak, hayatta kalanların ruhlarını iyileştirebilecekleri ve kendilerini özgürleştirebilecekleri bir yoldur. Auschwitz'ten kurtuluşunun ellinci yılı olan 1995 yılında Auschwitz'te, Mengele'yi ve tüm Nazileri bağışladığını açıklamıştır. 1995 yılına gelmeden önce 1993'te bir Nazi doktoru olan Hans Munch ile görüşmek üzere Almanya'ya gitmiş, yaptıkları görüşmede gaz odaları ile ilgili bilgi almıştır. Munch, 1947 yılında yapılan duruşmada, kitlesel cinayetlere karşı çıktığı için savaş suçlarından beraat etmiş bir Nazi subayıdır. Bu görüşmede Hans Munch ile 1995 yılında Auschwitz'te buluşmaya karar vermişlerdir. Söz konusu görüşme ve Munch'un Auschwitz'e gelmeyi kabul etmesi, Eva Kor için oldukça etkileyici olmuş ve Hans Munch'e anlamlı bir hediye verebilmek için bir arayışa girmiştir. Aylar sonra önemli ve anlamlı bir hediye olacağını da

düşünerek onu bağışladığını açıklayan bir mektup yazmaya karar verecek ve bu mektubu yazması da uzun zaman alacaktır. İngilizce alanında profesör olan bir arkadaşından yazdığı mektubu okumasını ister. Birkaç kere mektup hakkında konuşmak üzere buluşurlar ve arkadaş bu buluşmalardan birinde Eva Mozes Kor'un mektup yazma fikrini çok değerli bulduğunu ancak sorununun Hans Munch ile değil Mengele ile olduğunu ve bu nedenle Mengele'yi bağışlamak üzerine düşünmesini ister. Kor, eve döndüğünde Mengele'ye yönelik pek çok kötü ifadeyi art arda yazıp bunları yüksek sesle okuduktan sonra "Her şeye rağmen seni bağışlıyorum" dediğini anlatmaktadır. Bu son cümleyi söyleyebilmiş olmanın kendisine verdiği güce hayret etmiş ve ne kadar rahatladığını fark etmiştir:

Ben, Auschwitz'ten küçük kobay, Mengele üzerinde bile güce sahiptim ve bağışlama mektubumla Mengele ile olan ilişkim sona erecekti. Mengele'nin bunu değiştirmek için yapabileceği hiçbir şey yoktu. Kimseyi incitmiyordum, öyleyse neden yapmıyordum? Ve eğer içlerinde en kötüsü olan Mengele'yi bağışladıysam beni inciten herkesi bağışlamaya karar verdim. Nazileri bağışladım. Herkesi bağışladım. Elli yıldır taşıdığım tüm acıların omzumdan kalktığını hemen hissettim. Artık Auschwitz'in kurbanı değildim, trajik geçmişimin tutsağı da değildim. Auschwitz'ten ve Mengele'den özgürdüm.

Almanya'dan Türkiye'ye ve soykırımdan askeri darbeye geçtiğimizde "yazdıkları[yla] kanayan yaralara bir sıkımlık merhem olmak iste[yen]" askeri darbe mağduru Hilmi Köksal Alişanoğlu ile karşılaşırız. Alişanoğlu, acının unutulmasının mümkün olmadığını söylemektedir: "[Y]azdıklarımla kanayan yaralara bir sıkımlık merhem olmak istedim Biliyorum, o dönemde yaralananlar, acılarını ömür boyu unutamayacaklar. Hiçbir tedavi onları dehşet öncesine geri götürmeyecek. Onlara bir tutam gülücük sağlayabilirsem, ne mutlu bana" (2010, s. 15). Alişanoğlu'nun "bir tutam gülücük" ile kastı anılarını "[s]öylenenle ima edilen arasındaki farka dayanan" ironi tekniğini kullanarak yazmış olmasıdır (Cebeci, 2017, s. 14). Anılarını yazması Alişanoğlu'nun sekiz aydan daha fazla zamanını almıştır ve bu yazma sürecinin zorluğunu şu cümlelerle ifade etmiştir: "Zor olan bu değil, o günleri yeniden yaşamaktı. Yaşamadan yazılamıyor...Sekiz ay boyunca o günlerin dehşetini yeniden iliklerime kadar hissettim...İrkildim...Ürperdim...Bu yaşımda yazmaya zorlandıklarıma ve kâbusuna bile katlanamadıklarıma, 21 yaşımdayken nasıl katlanmışım, anlatmak o kadar zor ki" (2010, s. 14-15). Ne kadar zorlansa da yazmaktan vazgeçmemiş ve kullandığı ironik dil ile okurun da acı ile arasına mesafe koyabilmesini ve okurken gülümseyebilmesini sağlamıştır.

Hilmi Köksal Alişanoğlu, 1958 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesi Kemerli köyünde doğmuştur. Darüşşafaka Lisesinin ardından Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden mezun olmuştur. Ancak Alişanoğlu'nun öğrenimi kesintisiz bir öğrenim olmamıştır. Alişanoğlu, devrimci fikirlerden Darüşşafaka'da orta üç öğrencisiyken etkilendiğini, lise üç öğrencisi olduğunda ise liseli gençliğin önderlerinden biri olduğunu ve Devrimci Liseliler Birliği (Dev-Lis)'nin genel başkanlığına seçildiğini anlatmaktadır (Alişanoğlu, 2010, s. 44):

Lise üçe giderken bir anda liseli gençliğin önderlerinden biri oluverdim. O dönemde kurulan Devrimci Liseliler Birliği, Dev-Lis'in genel başkanlığına beni seçtiler. Önceleri düş kırıklığına uğradığımı itiraf etmeliyim. Devrimci liselilerin genel başkanlığı bana kaldıysa, vay onların haline. Etrafımda sert bakışlı, yeşil parkalı, acayip konuşmalar yapan bunca insan varken, bu işi ben mi üstlenmeliydim? Koskoca memlekette bula bula beni mi buldular? Sonradan öğrendim ki ben de onların gözünde öyle görünüyormuşum.

Mahir Çayan ve dokuz arkadaşının Kızıldere'de öldürüldüğü 30 Mart gecesi bir anma gösterisi düzenlemek için hazırlandıkları sırada, geceyi geçirdiği arkadaşlarının evinde sabahın ilk saatlerinde yapılan polis baskını ile gözaltına alınmıştır (Alişanoğlu, 2010, s. 29):

Genişçe bir salona aldılar bizi. Buradaki herkes didik didik aranıyordu; üzerlerindeki tüm metalik ve cam eşyalarla birlikte kemerler de teslim alınıyor, aranması biten hücrelere götürülüyordu. Kafamı kaldırıp etrafıma bakındım. Aman Allah'ım! İnsanların büyük bölümünü tanıyordum neredeyse; üniversiteden, mahalleden, derneklerden veya çeşitli toplantılardan, gösterilerden. Örgütsel bir operasyon yediğimiz belliydi.

Hilmi Köksal Alişanoğlu'nun 12 Eylül anılarını yazdığı *Netekim! 12 Eylül'de Geldiler* (2010) adlı kitapta, yukarıdaki cümlelerde sözü edilen örgütün hangi örgüt olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca kitapta sözü edilen kişilerin adları gerçek adlar değildir. Alişanoğlu, sorgu için götürüldüğü karakolda, üç gün hücrede bekletildikten sonra sorguya alındığını, kendisine ve kendisi gibi pek çok kişiye falaka, uzuvlarına elektrik verilmesi ve dayak gibi işkenceler yapıldığını anlatmaktadır. Fiziksel olarak acı vermemiş ve iz bırakmamış olsa da maruz kaldığı diğer işkenceler ise, iddianame hazırlanmadığı için iki yıl boyunca ne ile suçlandığını bilmeden cezaevinde kalması ve daha sonra idamla yargılanması, idamla yargılandığı davanın tamamlanması ile de üç buçuk yılını cezaevinde geçirmiş yirmili yaşlarında bir genç olarak ceza almadan tahliye edilmiş olmasıdır.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde 1970 ve 1980'li yıllar iç savaş ve darbelerin yaşandığı yıllar haline gelince, bu olayların ardından “hafıza patlaması”, “hafızanın başkaldırısı”, “hafızanın intikamı” gibi ifadelerle nitelenen bir döneme girilmiştir. Bu dönem kamusal suskunluğun ve resmi hatırlama yasaklarının ardından, mağdurun tanıklığına değer ve yer verilen başka türlü hatırlama politikasının geçerli olduğu dönem haline gelmiştir (Sancar, 2007, s. 53). Suçların hatırlanmasını ve kabulünü içeren bu hatırlama politikası, suçluların cezalandırılmasını ve mağdurların acı ve zararlarını telafi etmenin yollarının aranmasını da sağlamıştır. Bu politika ile mağdurun adaletin yerine getirildiğini görme, hakikati bilme ve insan hakları ihlallerine olanak vermeyen kurumlara sahip olma hakkı mağdura teslim edilir. Ayrıca mağdurun kaybının telafisi olmasa da parasal olduğu kadar parasal olmayan yollarla da söz konusu kaybın tazmin edilmesine çalışılır (Sancar, 2007, s. 161-253).

Bağışlamanın olanağından söz edebilecek aşamaya gelinmesinin ilk koşulu hatırlama politikasına geçilebilmesinin de ilk koşuludur. Bu koşul, acıya neden olan olayın ya da olayların tamamen geçmişte kalması, mağdurun aynı olayların tekrarlanmayacağına dair bir güven, bir inanç duyabilmesidir. Bu inanç ve güvene şimdi'de sahip olmasıdır. Henri Bergson, “geçmiş, özü gereği *artık etkide bulunmayandır*. [G]eçmişin bu özelliğini göz ardı edersek, onu şimdiki zamandan, yani eyleyenden gerçekten ayırt edemez oluruz” (1939/2007, s. 51) demektedir. Bellek, geçmişi şimdi'ye getirendir. Bunu geçmiş ile şimdi arasına kurduğu köprü yani “süre” aracılığı ile yapar. Olanlar geçmişte kalmakta ancak yaşananların imgesi şimdi'de yer almaktadır. Geçmişin imgesi bir yumak gibi sarılarak yaşam boyunca kişinin şimdi'sine gelmektedir (Bergson, 1903/2011, s, 45-64). Mağdur eden olay, imgesi ve anısı ile şimdi'de yer alırken, telafisi imkânsız olan bir kayıp yaşamış mağdurun tekrar mağdur edilmeyeceğine dair bir güven duygusuna ihtiyacı vardır. Bunun için toplumda temel güvenlik ortamının sağlanmış olması gerekmektedir.

Eva Mozes Kor'un deneyiminde, söz konusu hatırlama politikasının etkisi ve geçmişin artık etkide bulunmayışı ile geçmişte kalışı açıkça görülmektedir. Hatırlama politikasının geçerli olduğu ülkelerde, yaşamını sürdürdüğü Amerika'da ve Nazi rejimini mahkûm eden Almanya'da “ben oradaydım” diyerek kendi tanıklık anlatısı ile çok sayıda insanla buluşabilmiştir. Dünyanın farklı yerlerindeki “Mengele İvizleri”ne ulaşarak onlarla Auschwitz'te biraraya gelebilmiş ve anma törenlerine katılabilmişlerdir. Soykırımın Amerika'da gelecek kuşaklara da anlatılabilmesi için bir müze açabilmiştir.

Jankelevitch'in temel argümanı bağışlamanın bahşedilmesi için öncelikle bağışlanmanın dilenmesi gerektiğidir. Oysa görüldüğü gibi hiçbir Nazi, Mozes Kor'dan kendisini bağışlamasını dilememiştir. Aynı durum Alişanoğlu için de geçerlidir. Ondandır da bağışlanma dileyen olmamıştır. Diğer yandan, Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesine yönelik birtakım girişimler olsa da hatırlama politikasının yürütülmesinde başarısız bir örnek sergilenmiştir. Darbenin otuzuncu yıl dönümü olan 12 Eylül 2010 Pazar günü, Anayasa değişikliğine ilişkin referandum yapılmış ve referandum sonucuna göre de 12 Eylül dönemi yöneticilerinin yargılanmasını engelleyen madde yürürlükten kaldırılmıştır. Darbe mağdurları ile mağdur yakınları sorumlular hakkında suç duyurusunda bulunmuş ve davanın soruşturması da bu suç duyuruları ile başlatılmıştır. 4 Nisan 2012 tarihinde başlayan davada dönemin Genelkurmay Başkanı ve yedinci Cumhurbaşkanı Ahmet Kenan Evren ile dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya şüpheli olarak yer almıştır. 12 Eylül davasının başlamasının hemen ardından, TBMM'de grubu bulunan tüm siyasi partilerin milletvekillerinin verdiği önergeler ile 11 Nisan 2012 tarihinde *TBMM Darbeleri ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu* kurulmuş ve *12 Eylül 1980 Darbesi Alt Komisyonu* da bu komisyonun alt komisyonları arasındaki yerini alarak çalışmaya başlamıştır. 12 Eylül davası 2014 yılı Haziran ayında Evren ve Şahinkaya'ya müebbet hapis cezası verilmesi ve rütbelerinin orgenerallikten erliğe düşürülmesi kararı ile sonuçlandırılmış ancak bu karar temyiz edilmiştir. Yargıtay'ın temyiz incelemesi sonuçlanmadan önce, Kenan Evren 9 Mayıs 2015'te ve Tahsin Şahinkaya da 9 Temmuz 2015'te vefat edince Yargıtay sanıkların ölümü nedeniyle davayı düşürmüştür. 12 Eylül davası, darbenin hakikatini ortaya çıkarmaktan ve bir hesaplaşmaya olanak sağlamaktan son derece uzak kalmıştır. Ancak diğer yandan, Anayasa değişikliğine yönelik referandum yapılması tartışmaları ile birlikte darbe mağdurlarının tanıklıkları gazetelerde ve televizyonlarda yer almaya başlamıştır. Bu süreçte anılarını yazan ve kitap olarak yayımlatabilen mağdurlar olduğu gibi daha önceki yıllarda yayımlanmış anılar da yeniden basılmıştır. Aynı şekilde, Alişanoğlu'nun 12 Eylül tanıklığının ilk iki baskısı 2005 yılında yapılmışken kitap üçüncü kez 2010 yılı Ağustos ayında basılmıştır.

Hilmi Köksal Alişanoğlu'nun 12 Eylül tanıklığının anlatısında "bağışlama" kelimesi yoktur. Mozes Kor gibi bağışlamayı da içine alan bir anlatı oluşturamamasının nedenini, Türkiye'nin tüm negatif geçmiş kesitlerinde olduğu gibi 12 Eylül askeri darbesinden sonra geçen yıllar boyunca da bir hatırlama politikası geliştirememiş olmasında aramak gerekmektedir. Bağışlamayı, olanaksızlığına rağmen olanaklı kılabilen bağışlanmanın dilenmesi değil öncelikle dile getirilemez acıları deneyimlemesine sebep olunmuş mağdurların kendisinin ve kendisinden başka

herkesin de aynı mağduriyeti yaşamasına engel olacak hukuksal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmış olmasıdır. Alişanoğlu bunu, “Aynı şeylerin zerresinin bile çocuklarımin nesli ve onlardan sonra gelecek olanlara uygulanmayacağı garantisini verilmesi halinde” cümlesi ile açıkça belirtmektedir. Böyle bir durumda “kuru bir özür”e razı olduğunu söylemektedir (2010, s. 14):

Devlet, son zamanlarda demokratikleşme yolunda önemli adımlar attı, ciddi işler başardı. O günlerde bize reva görülen muameleler şimdiki ceza yasalarında çok ağır cezalar gerektiren suç hâlini aldı. Şimdi de geçmişte yapılanlar telafi edilmeli. Bunun için çok fazla şey yapılması gerekmez. Örneğin ben, kuru bir “özür”le de tatmin olabilirim. Yeter ki içten olsun.

Eva Mozes Kor’un bağışlama deneyimi, bir güven ortamının oluşturulmasının ve bu güvenli ortam içinde mağduriyetinin toplum tarafından tanınmasının önemini göstermektedir. Mağdur bu sayede kendi anlatısını kurabilmekte ve bu anlatıyı çeşitli kanallar aracılığı ile toplumla paylaşabilmektedir. Bu nedenle düşünce ve ifade özgürlüğü güvenli ortamın ön şartlarından biridir. Alişanoğlu ise darbenin üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen üyesi olduğu örgütün ve beraber işkence gördüğü arkadaşlarının gerçek adını yazmadan anılarını yazmıştır.

Hatırlama politikası, yaşananların tüm açıklığı ile mağdura ve topluma anlatılıp açıklanmasını sağlayacaktır. Bu sayede, mağdura ve topluma hakikati bilme hakkı teslim edilirken mağdurun tanıklığı da güçlenmiş olur. İnsan hakları ihlallerinin yaşandığı dönemlerde en önemli ve çoğu zaman tek kaynak mağdurlardır ve mağdurlar tanıklıklarına inanılmasını isterler ancak doğal olarak kanıtları yoktur. Bu nedenle mağdurun anlatısını toplum karşısında güçlü kılabilecek olan da hatırlama politikasıdır. Mağdur, güvenli ve demokratik bir toplum içinde “muktedir insan” olarak yaşamına devam edebildiğinde bağışlamanın olanığından söz edebiliriz ancak.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı bittiğinde geride sayısız kötülük ve bu kötülüklerin neden olduğu tarifsiz ve dilsiz sayısız acı kalmıştır. Bu kötülüklerin bağışlanıp bağışlanamayacağı konusu savaşın hemen ardından tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle Alman kamuoyunda yaşanan vahşete yönelik rahatsızlık verici bir duyarsızlığın olması İkinci Dünya Savaşını yaşamış olan Yahudi filozofların düşüncelerini biçimlendirmiştir. Filozoflar bağışlamanın cezalandırmakla görevli kurumların dışındaki yeri ile yani mağdurun kişisel eylemi olup olamayacağı üzerine tartışma yürütmüşlerdir. Bu tartışmadaki görüşler bağışlamanın net bir biçimde olanaksız oluşu ile ne

kadar zor olsa da olanaklı olabileceği ve bağışlama için öncelikle mağdurdan kendisini bağışlamasını dileyen bir failin olması gerektiği ile bağışlanmayı dileyen herhangi biri olmadan da mağdurun bağışlayabileceği hatta gerçek bağışlamanın da ancak bu şekilde olacağı şeklinde çeşitlenmiştir.

Almanya'da on yaşında bir çocuk olarak Auschwitz toplama kampında kalan ve burada çok sayıdaki ve çeşitli yaşlardaki diğer çocuklarla beraber bedeninde çeşitli deneyler yapılan Eva Mozes Kor, mağdur edilmişin üzerinden elli yıl geçtikten sonra bağışlamayı bir duygu olarak hissedebilmiş ve Auschwitz toplama kampında tüm Nazileri bağışladığını ifade etmiştir. Eva Mozes Kor ömrünün elli yılını Nazilere karşı hissettiği öfke ile geçirdikten sonra bağışlama sayesinde hem bu öfkeden hem de Nazilerden özgürleştiğini söylemiştir. Mozes Kor'a göre mağdura iyileşmenin ve özgürleşmenin yolunu açan bağışlamadır. Ancak Eva Mozes Kor'un bağışlama deneyiminde göz ardı edilmemesi gereken, onun İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarını geçirdiği ülkeler olan İsrail ve Amerika Birleşik Devletlerinin yanı sıra Almanya'nın hatırlama politikası çerçevesinde biçimlenen bir geçmişle yüzleşme ve hesaplaşmayı sürdürmesi olmuştur. Bu politika onun mağduriyet anlatısına değer ve önem verdiği için ve zamanla tekrar benzer şekilde mağdur edilmeyeceğine dair bir güven duygusu edinebildiği için eyleme geçebilmiş ve bu eylemleri sayesinde acısını iyileştirip özgürleşebilmiştir. Bağışlayabilmiştir çünkü acıdan özgürleşebilmiş ya da en azından acısı ile arasına mesafe koyabilmiştir.

Türkiye'de ise geride sayısız kötülük ve bu kötülüklerin neden olduğu tarifsiz ve dilsiz sayısız acı bırakan 12 Eylül askeri darbesinin ardından hatırlama politikası uygulanamamış ve 12 Eylül ile yüzleşme ve hesaplaşma süreci yaşanmamıştır. Bu nedenle 12 Eylül mağdurlarından Hilmi Köksal Alişanoğlu darbe döneminde maruz kaldığı kötülükleri unutmaya ve bağışlamaya hazır ancak bir türlü unutup bağışlayamayan bir mağdur olarak kalmıştır. Türkiye, Alişanoğlu'na darbenin üzerinden geçen onca yıla rağmen acısından özgürleşebilme fırsatını vermemiştir. Bu nedenle yaşanan onca derin acıdan sonra eğer bağışlama diye bir şey ve bunun bir anlamı varsa ancak samimi ve başarılı bir hatırlama politikasının yürütüldüğü topraklarda olanaklı olabilecektir. Negatif geçmiş için hatırlama politikası yürütürken aslolan benzer mağduriyetlere, kötülük ve acılara yol açmayacak bir politika izlemek ve bundan vazgeçmemektir.

Yazar Beyanı | Author's Declaration

Mali Destek | Financial Support: Yazar, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. | The author has not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

Yazarların Katkıları | Authors's Contributions: Bu makale yazar tarafından tek başına hazırlanmıştır. | This article was prepared by the author alone.

Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest: Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the author.

Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval: Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

Araştırma ve Yayın Etiğı Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics: Yazar, makalenin tüm süreçlerinde ViraVerita E-Dergi'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduğunu ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde ViraVerita E-Dergi'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın ViraVerita E-Dergi'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedir. | The author declares that he complies with the scientific, ethical, and quotation rules of ViraVerita E-Journal in all processes of the paper and that he does not make any falsification of the data collected. In addition, he declares that ViraVerita E-Journal and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than ViraVerita E-Journal.

KAYNAKÇA

- Acar, S., M. (2016). Vladimir Jankelevitch'te bağışlamanın olanağı üzerine. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 207-226. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/804212>
- Alişanoğlu, H., K. (2010). *Netekim! 12 Eylül'de geldiler* (3. Baskı). Apollon Yayınları.
- Arendt, H. (2019). *Sorumluluk ve yargı* (2. Baskı). (M. Serin, Çev.). Sel. (Özgün eser basım 2003).
- Bergson, H. (2007). *Madde ve bellek* (1. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). Dost. (Özgün eser basım 1939).
- Bergson, H. (2011). *Metafizığe giriş* (1. Baskı). (A. Altınörs, Çev.). Paradigma. (Özgün eser basım 1903).
- Bora, T. (2021, 16 Haziran). Helalleşme. Birikim. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10644/helallesme> adresinden 7 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Card, C. (2017). Soykırım ve toplumsal ölüm. (E. Gökyaran, Çev.). *Cogito*, (86), 86-108.
- Cebeci, O. (2017). *Komik edebi türler* (2. Baskı). İthaki.
- Demir, G. Y. (2015). Karl Jaspers ve suçluluk sorunu üzerine. *Suçluluk Sorunu* (1. Baskı., s. 7-18) içinde. (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). İthaki.
- Derrida, J. (2015). *Bağışlamak* (1. Baskı). (M. Erşen, Çev.). Monokl. (Özgün eser basım 2012).
- Göğçerçin Toker, H. (2017). *İletişimsel bellekten toplumsal belleğe yazılı tanıklıklar: 12 Eylül ile yüzleşmek*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Herman, J. (2017). *Travma ve iyileşme* (5. Baskı). (T. Tosun, Çev.). Literatür. (Özgün eser basım 1997).
- Jankelevitch, V. (1996a). Do not listen to what they say, look at what they do. *Critical Inquiry*, 22(3), 549-551. <https://www.jstor.org/stable/1344022>
- Jankelevitch, V. (1996b). Should we pardon them? *Critical Inquiry*, 22(3), 552-572. <https://www.jstor.org/stable/1344023>
- Jankelevitch, V. (2005). *Forgiveness* (A. Kelly, Çev.) The University of Chicago Press.
- Jaspers, K. (2015). *Suçluluk sorunu* (1. Baskı). (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). İthaki. (Özgün eser basım 1962).
- Kaptanoğlu, C. C. (2009). Toplumsal yas: Travmatik hakikatle yüzleşmek, hesaplaşmak ve belki bağışlamak. Birikim, 248. https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?ld=2217 adresinden 7 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Keenan, T., Weizman, E. (2014). *Mengele'nin kafatası: Adli estetiğin ortaya çıkışı* (1. Baskı). (S. Bayram, Çev.). Açılım Kitap. (Özgün eser basım 2012).
- Levinas, E. (2017). *Dört Talmud okuması* (1. Baskı). (E. B. Şaman, Çev.). Alfa. (Özgün eser basım 1973).
- Ökten, K. H. (2006). *Heidegger kitabı* (2. Baskı). Agora.
- Ökten, K. H. (2021). *Varlık ve zaman: Bir okuma rehberi* (2. Baskı). Alfa.
- Poyraz, B. (2013). Bellek, hakikat, yüzleşme ve Alevi katliamları. *Kültür ve İletişim*, 16(1), 9-39. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1934807> adresinden 7 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza tarih unutuş* (1. Baskı). (M. E. Özcan, Çev.) Metis. (Özgün eser basım 2000).
- Sancar, M. (2007). *Geçmişle hesaplaşma* (1. Baskı). İletişim.
- Talks at Google (2015, 19 Eylül). Surviving Auschwitz Mengele's Twin Torture. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=w4YbZzZUKks> adresinden 21.11.2022 tarihinde alınmıştır.
- Timeline-World History Documentaries (2021, 24 Aralık). Eva Mozes Kor: The "Mengele twin". Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=gf3ix1Jdnf0> adresinden 24.10.2022 tarihinde alınmıştır.
- Türkmen, B. ve Zeybek, O. (2018). Geçmişle yüzleşmek: Almanya ve Türkiye'de hafıza siyaseti. *Cogito*, 90, 20-39.
- Uçarlar, N. (2015). *Hiçbir şey yerinde değil* (1. Baskı). İletişim.
- University of California Television (2016, 6 Haziran). Eva Kor: Surviving the angel of death. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=bCVZPSzTqZU> adresinden 18.10.2022 tarihinde alınmıştır.

ⁱ Yahudi sözlü geleneğinin yazıya geçirilmiş haline verilen addır.

ⁱⁱ Mişna, "II. yüzyılın sonlarına doğru Rabi Yeuda Anasi tarafından bir araya getirilerek yazıya geçirilmiş sözlü öğretiler." dir (Levinas, 1973/2017, s. 37).

ⁱⁱⁱ Gemara, "Mişna'nın yazıya dökülmesini izleyen döneme ait öğretiler olup, V. yüzyılın sonuna doğru Rabi Aşi ve Rabi Hanina tarafından yazıya geçirilmişlerdir (Levinas, 1973/2017, s. 36-37).

^{iv} Bedriye Poyraz, Dersimliler'in 38 Katliamını kendi dilleri olan Dimili/Zazaca'da "hiçbir ayırım yapılmadan insanların topluca imha edilmesi, mallarının ve mülklerinin yağmalanması" anlamına gelen "tertele" kelimesi ile ifade ettiklerini söylemektedir (Poyraz, 2013, s. 21).

^v Eva Mozes Kor'un yaşamına ait bilgiler internette aşağıda belirtilen adreslerden derlenmiştir:

Eva Kor: Surviving the angel of death. (2016) Youtube.com. <https://www.youtube.com/watch?v=bCVZPSzTqZU> adresinden 18.10.2022 tarihinde alınmıştır.

Eva Mozes Kor: The "Mengele twin". Youtube.com. <https://www.youtube.com/watch?v=gf3ix1Jdnf0> adresinden 24.10.2022 tarihinde alınmıştır.

Surviving Auschwitz Mengele's Twin Torture. Youtube.com. <https://www.youtube.com/watch?v=w4YbZzZUKks> adresinden 21.11.2022 tarihinde alınmıştır.

^{vi} Frenoloji, kişinin kafatasının biçimsel yapısından karakterini, yatkınlıklarını öngörme iddiasındaki sözdebilimdir. İsrail gizli servisi 1960 yılında Adolf Eichmann'ı yargılanmak üzere Kudüs'e kaçırarak amacıyla Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te iken Josef Mengele'nin de Buenos Aires'te olduğunu öğrenir. Ancak Eichmann operasyonunun tehlikeye girmemesi için Mengele için de bir operasyon düzenlenmez. Mossad ajanları bu sefer Mengele için geri döndüklerinde Mengele'nin izini bulamamıştır. 1985 yılında Batı Almanya polisinin yaptığı soruşturma Brezilya'nın Sao Paulo şehrini işaret edince burada 1979 yılında sahilde boğularak ölen Wolfgang Gerhard ismine ulaşılmıştır. Haziran 1985'te mezar açılmış ve mezardaki kemiklerin Mengele'ye ait olduğundan şüphe duyulduğu için çok sayıda adli uzman soruşturmaya dahil edilmiş, kafatası ve kemiklerin kimliklendirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. İnsan bedeni üzerinde etik dışı araştırmalar ve saatler süren ölçümler yapan Mengele'nin polislerin gelişigüzel çalışması nedeniyle ağır hasar almış bir şekilde çıkarılan kafatası, dönemin en çok tartışılan, ölçülen, incelenen ve araştırılan kafatası olmuştur (Keenan ve Weizman, 2012/2014).